

ilem
YAYINLARI

ilem
YAYINLARI

okumak iyidir...

İlmi Etüdler Derneği

Aziz Mahmut Hüdayi
M. Halk C. Türbe Kapısı
Sokak No: 13
Üsküdar - İstanbul
Tel: 0216 310 43 18
Faks: 0216 310 43 18
yayin@ilem.org.tr

**MEMLÜK ENTELEKTÜEL
TARİHİNE GİRİŞ I**

Literatür Değerlendirmesi

Editör: Büşra S. Kaya

Yayın No: 1
İslam Ahlak Düşüncesi No: 1
ISBN: 978-625-7800-90-7
E-ISBN: 978-625-7800-91-4

3. Basım, Ocak 2023

Yayın Yönetmeni: *Yusuf Temizcan*
Yayına Hazırlık: *Betül Sezgin*
Musahhah: *Zeynep Tanrıku*
Kapak Tasarımı: *Beyza Nur Onurcan*
İç Tasarım: *Abdullah Fuad Kılınçlı*

© İLEM Yayınları 2023

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic.
Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800
Bilkent-Çankaya/ANKARA

**MEMLÜK ENTELEKTÜEL
TARİHİNE GİRİŞ I**
Literatür Değerlendirmesi

Editör: Büşra S. Kaya

ilem
YAYINLARI

İçindekiler

Önsöz	vii
Giriş	xi
Memlük Ulemasını Mansıplar Üzerinden Çalışmak: Alimlerin Mansıplarla İlişkilerine Farklı Yaklaşımlar	
Muhammet Enes Midilli	15
Hadis Rivayet Geleneğinin Bir Parçası Olarak Memlükler Döneminde Kadın Olmak	
Nagihan Emiroğlu	53
Memlükler’de Tefsir: Çağdaş Dönemde Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Literatür Denemesi	
Mesut Kaya & Rabia Hacer Bahçeci	105
Memlükler Dönemi Furuk ve Kavaid Literatürü Üzerine Yapılan Modern Çalışmalar	
Sümeyye Olgaç	149

Makrîzî ve Tarihçiliği Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi	
Nurcan Gül Arslan.....	201
Jorgen S. Nielsen'in Memlûkler Dönemi Adli Sistemine Dair Çalışmaları	
M. Fatih Yalçın	233
Bilgi ile Otorite Arasında Beşik Uleması Problemi	
Büşra S. Kaya	269
Memlûkler Döneminde Şeriat ve Siyaset: Çağdaş Batılı Literatür Üzerine Bir Değerlendir	
M. Emin Canlı	323
Memlûk–Osmanlı Geçiş Döneminde Mısır ve Suriye’de İlmî Hayat ve Ulema: Bir Literatür Değerlendirmesi	
Gürzat Kamî.....	381
Dizin	435

Önsöz

Elinizdeki çalışma Modern öncesi dönem İslam dünyasında önemli bir dönüm noktasını atlatmış ve kendi içinde dönüşümünü gerçekleştirmiş olan Memlûk uleması ve entelektüel tarihine yönelik bir giriş risalesidir. Bu çalışma, kendisinden sonra gelecek araştırmacılara alana dair ilgi uyandırmak ve alanın boşluklarını problematik bir yaklaşımla göstermek üzere Memlûk entelektüel tarihine dair modern literatürün bir değerlendirmesini yapabilmeyi hedefleyen ve kendi sınırlarını bilerek mütevazı ölçüleri aşmayan bir çalışmadır. Bu nedenle sonrasında gelecek konu ile ilgili pek çok çalışmaya da örnek olmayı hedeflemektedir. Bu kitap, asıl itibarıyla iki yıllık bir atölye çalışmasının neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Memlûkler dönemi uleması, medreseleri ve ilmi faaliyetlerine ilgi duyan ve çalışmalarını bu konularda sürdüren kıymetli arkadaşlarımızın iki yıldır takip ettikleri atölye faaliyetleri bünyesinde yaptığımız okumalarımızı artık bir metne dönüştürme ihtiyacının ve emeğinin bir neticesi olarak ortaya konulmuştur. Memlûkler dönemi entelektüel tarihine yönelik çalışmalar Osmanlı öncesi ve tam olarak klasik dönemin tüm özelliklerini kendisinde barındırması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Memlûkler üzerine

yapılan çalışmalar özellikle İslam medeniyet tarihinde Haçlı seferleri ve Moğol istilaları sonrasındaki yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan İslam toplumlarının kendilerini yeniden nasıl dönüştürdüklerini ve sürekliliklerini nasıl temin ettiklerini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Henüz kurumsallaşmanın tam olarak gelişmediği bu yapıda İslam dünyasının şekillenmesini temin eden en önemli aktör ulema olarak karşımıza çıkmaktadır.

Memlük uleması, kaleme aldıkları fıkıh, hadis, tefsir, tarih ve tabakat alanındaki eserleriyle günümüze kadar isimlerini yaşatmayı başarmış olmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. Ancak Memlük ulemasının ortaya koyduğu metinler, kurumlar bünyesinde yahut kurumlardan bağımsız olarak gerçekleştirdikleri ilmi faaliyetler, siyasi iktidarla olan ilişkileri ve toplumsal yapıdaki pozisyonları üzerinde daha pek çok çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Alana dair özellikle Chicago'da 1996'dan itibaren *Memlük Çalışmaları* [Mamluk Studies] adı altında araştırmalarına devam eden Ortadoğu Dokümantasyon Merkezinin [The Middle East Documentation Center] çalışmaları, 2011'de Bonn'da Annemarie Schimmel Kolleg'de kurulan *Memlük Araştırmaları Okulu* [History and Society during the Mamluk Era (1250-1517) Centre for Advanced Studies] ve son yıllarda Ghent Üniversitesinde Jo Van Steenbergen'in kurduğu ekibin Memlük araştırmaları olanca hızıyla ve meraklı sorularıyla heyecanımızı artırmaktadır. Bu noktada Memlük Entelektüel Tarihi ekibi olarak bizler çalışmalarımızı daha da özel bir alana tahsis ederek Memlük uleması, ilmi faaliyetleri ve metinleri üzerine sürdürmeyi hedeflenmekteyiz. Bütünü kapsamanın verdiği endişe ve gerçekliğin ortaya konulması noktasındaki merakımız ve iştiyakımız bizim çalışmalarımızı Memlük uleması

ve entelektüel faaliyetleri ile sınırlamamızın daha emin adımlarla ilerlememizi temin edeceği noktasında bizleri sabit kadem kıldı. Alana dair mütevazı ve emin adımlarla ilerlemek üzere konu ile ilgili olan araştırmacıları birbirimizden haberdar olarak çalışmalarını sürdürmeye teşvik ederken Memlûk entelektüel tarihi alanında daha yapacak çok işimiz olduğu ve bu noktada sorumluluğumuzun ne kadar büyük olduğunun farkındayız. Çalışmalarımızda bizden desteğini esirgemeyen kıymetli hocalarımız Doç. Dr. Ertuğrul Ökten'e, Prof. Dr. Tuncay Başoğlu'na, Doç. Dr. Abdurrahman Atçıl'a, Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz'a ve Prof. Dr. Halit Özkan'a ve tabii ki Doç. Dr. Mesut Kaya'ya özellikle teşekkürlerimizi iletmeyi bir borç bilirim. Kitabın oluşum ve basım aşamasında bizlerden desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Abdulkadir Macit ve Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Erol'a ve tabii ki İLEM Yayın İşleri'nden sorumlu arkadaşlarımıza da buradan teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Aynı şekilde bu çalışmanın bir atölye faaliyetinin neticesi olarak çalışmaya dönüştürülmesi ve pandemi günlerinde internet üzerinden ilgili araştırmacılarla paylaşılması noktasında bizlerden desteğini esirgemeyen İLEM yöneticileri ve çalışanlarına ve özel olarak Doç. Dr. Abdulkadir Macit'e müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Bu çalışma asıl itibarıyla bir literatür değerlendirmesi olarak tasarlandı. Bundan sonra konu ile ilgilenecek arkadaşlarımıza bir yol haritası sunması ve alana dair bir merak ve farkındalık oluşturması dileğiyle...

Büşra Sıdıka KAYA
Bağlarbaşı 2022

Giriş

Memlûkler dönemi, İslam medeniyet tarihinin en parlak kültürel ürünlerinin ortaya konduğu bir döneme karşılık gelmektedir. Bu dönem İslami ilimlerin hemen her alanında ortaya konulan metinler ve icra edilen dersler itibarıyla oldukça yoğun bir faaliyet ağına sahiptir. Dönemin ileri gelen uleması ve ortaya koydukları eserleri günümüze kadar ilmi otoritesini korumuş metinler olarak kabul edilmektedir. Özellikle Abbasi hilafetinin Haçlı seferleri neticesinde zayıflaması ve Moğol istilaları ile yıkılması sonrasında İslam dünyasının dört bir yanından yoğun göç hareketine tanık olan Memlûk şehirleri Endülüs, Mağrip, Horasan ve Maveraünnehir'den gelen ulemanın bölgeye yerleşmesiyle entelektüel bir zenginliğe ev sahipliği yapmıştır. Tarih kitapları Moğolların Abbasi döneminde Bağdat'ı ve daha sonra Şam ve diğer şehirleri nasıl yakıp yıktıklarını büyük bir felaket olarak aktarırlar. Anlaşılan o ki Moğolların bölgeyi tahrip etmesi İslam dünyasında büyük bir değişimi zorunlu kılmıştır. Bu zorunlu değişimin mahiyetini anlamak noktasında günümüz Türkiye'sinde yapılan çalışmalar maalesef henüz emekleme aşamasındadır. Moğol istilaları öncesi entelektüel birikimi korumak ve kendilerinden sonrakilere aktarmayı büyük bir sorumlu-

luk olarak benimseyen dönemin uleması sahip oldukları bilgi birikiminin karşılıklı olarak bir araya geldikleri medrese, hankah, zaviye ve camilerde aktarımını gerçekleştirdiler. Memlük müellifleri tarafından kaleme alınan ansiklopedik biyografiler ve özellikle de Memlük şehirlerini tasvir eden şehir tarihi eserleri Memlüklerin iktidar alanına sahip oldukları şehirlerde inşa ederek zengin vakıflarla destekledikleri pek çok medrese ve hankah yapısına yer verirler. Bu yapılar bir anlamda Memlük şehirlerinin silüetini oluştururken diğer yandan da Memlüklerin Şam, Kahire, Mekke ve Kudüs gibi şehirlerde kurdukları yüzlerce eğitim kurumu İslam dünyasında entelektüel faaliyetlerin merkezi olmaya ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Memlük şehirlerinde siyasi elit tarafından inşa edilen çeşitli eğitim kurumları bu topraklarda kültürel faaliyetlerin ve ulemanın himayesini ve maddi olanaklarla desteklenmesini temin etti. Dört mezhebin bir arada eğitiminin yapıldığı bu eğitim kurumları farklı havzalardan gelen bilgi birikimlerinin bir arada yeniden vücut bulmasını sağladı.

Memlükler dönemi özellikle Suriye ve Mısır şehirleri kültürel bir zenginliğe ev sahipliği yapmaktaydı. Çeşitli ders halkalarında bir araya gelen dönemin ilim adamları farklı mezhepsel ve kültürel birikimleri aynı ilim meclislerinde karşılıklı olarak değerlendirme imkanı buldular. Toplumsal zeminde karşılaştıkları problemleri çözmek üzere çeşitli eserler kaleme alan ulema kimi zaman kendi aralarında çeşitli ilmi yahut toplumsal meselelerin tartışıldığı zeminler oluşturdu. Memlük entelektüel metinleri siyasal, ekonomik yahut toplumsal kriz ortamlarında ulema ve siyasi elitin karşılıklı tartışmalarını bizlere aktarırlar. Kimi zaman isabetli kararlar verenleri kaydeden bu eserler kimi zaman da yanılanlara yer verdiler. Mem-

lükler dönemi ulemanın metin üretimine olan ilgisi kendisinden sonraki dönemlerde de bu dönemin entelektüel hayatının daha yakından analiz edilebilmesini sağladı. Memlük ulemasının ortaya koyduğu akli ve nakli ilimlerdeki pek çok metin, dönemin metinler üzerinden tartışılması ve anlaşılmasını temin edebilecek bir zemin sağladı. Özellikle ulemanın karşılaştıkları problemleri hemen her ilim dalında kaleme aldıkları metinlerle dile getirmeleri dönemin tarih ve tabakat eserlerinin sunduğu toplumsal ve kültürel detaylar alana dair yapılacak çalışmalar için büyük bir heyecan oluşturdu.

Bu çalışma, Memlük ulemasının kaleme aldığı metinler üzerinden dönemin anlaşılması üzerine yapılmamıştır. Ancak Memlük entelektüel tarihi üzerine çalışmayı düşünen araştırmacılar için görmeden geçemeyecekleri bir yekunun yani Memlük uleması, medreseleri ve ilmi faaliyetleri üzerine yapılan modern araştırmaların bir değerlendirmesini sunmaktadır. Çalışmamızda öncelikle Muhammed Enes Midilli ulemanın ilmi çalışmalarını mansıplar üzerinden ele alacak ardından Nagihan Emiroğlu hadis geleneği içerisinde Memlüklerde kadın üzerine yapılan çalışmaları değerlendirecektir. Ardından Mesut Kaya ve Rabia Hacer Bahçeci'nin ortaklaşa hazırladıkları Memlüklerde Tefsir literatürünün değerlendirilmesi ve sonrasında Sümeyye Olgaç'ın Memlüklerde furuk ve kavaid literatürü alanındaki çalışmalara dair değerlendirmesi yer almaktadır. Böyle bir literatür değerlendirmesi yapılırken tabii ki Makrîzî üzerine modern dönemde yapılan çalışmaları ele almadan geçmek de olmazdı. Bu maksatla Nurcan Gül Arslan, Makrîzî üzerine bir literatür değerlendirmesi takdim ederken M. Fatih Yalçın ise Memlüklerde adli sisteme dair Jorgen S. Nielsen'in çalışmaları üzerine bir değerlendirme sunmaktadır. Büşra S. Kaya'nın Mem-

lüklerde beşik uleması üzerine bir değerlendirme yazısı ile devam eden çalışmayı M. Emin Canlı'nın Memlükler dönemi şeriat ve siyasete dair çalışmalar üzerine yaptığı değerlendirmesi izlemekte ve son olarak konu ile alakası son derece önem arz eden Gürzat Kami'nin Memlük-Osmanlı geçiş dönemine dair yapılan çalışmalara yönelik değerlendirmesi yer almaktadır.

Bu çalışmanın nihai gayesi Memlükler dönemi ulema, ilmi faaliyetleri ve ilim kurumları gibi entelektüel alana dair modern dönemde yapılan araştırmaların bir hasılasını sunmak ve bundan sonraki araştırmacılar için bir ilgi oluşturmaktır. Çalışmada, Memlükler dönemi çeşitli ilim dallarına tahsis edilebilecek çalışmaları değerlendirmek suretiyle genç araştırmacılar için bir rehber oluşturulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda konu ile alakalı İngilizce, Türkçe ve Arapça literatürün tespit edilmesi, değerlendirilmesi ve bibliyografik kaynak olarak verilmesine özen gösterilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma alana ilgisi olan araştırmacılar için Memlük kaynaklarının nasıl okunabileceği noktasında farklı bakış açılarını bir araya getirmekte ve Memlük kaynaklarına ne tür sorular yöneltilebileceğine yönelik derleyici metodolojik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda Memlük Entellektüel Tarihi alanında giriş niteliğini taşıyan bu çalışmanın bir literatür değerlendirmesi olarak kendisinden sonra yapılacak çalışmalara rehberlik etmesi hedeflenmektedir. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Büşra Sıdıka KAYA
Bağlarbaşı 2022